

GYUKITS GYÖRGY

Danton a terror hálójában

Ebben a rövid írásban *Az ember tragédiája* párizsi színét elemzem a főszereplő Danton kapcsolati tőkéjének bemutatásával. De mi is az a kapcsolati tőke? A téma szerteágazó és ellentmondásokban is gazdag szociológiai szakirodalmának hosszas fejtegetése helyett inkább egy leegyszerűsített meghatározással fogok élni. Danton, mint bárki, egy emberek alkotott hálózattal rendelkezik. Tehát amikor Danton kapcsolati hálójában ott van Robespierre, Saint Just vagy a márki, ez hatalmas erőforrás lehet számára, ebben az értelemben egyfajta tőke, ami ambivalens módon akár a vérpadra is juttathatja.

De először néhány szót a színről. Ne tévesszük szem elől, hogy a *Tragédia* kilencedik színének történései a hasonlóságok ellenére pusztán történelmi események ihlette álomképek egy álomban. A Lucifer tolmácsolásában megjelenő történelmi tablók ott kezdődnek, ahol Goethe *Faustja* véget ér (ALEXANDER 1921: 248), azaz a társadalomra eszmélő embernél – és a párizsi színben teljesednek ki, ahol a *Tragédia* három nagy eszméje, az egyenlőség, testvériség, szabadság egyszerre látszik megvalósulni a *Jénes nap*¹ alatt, mely a drámai költemény szerzőjének fenti ideákhoz való

¹ A párizsi szín a két Kepler-színbe ágyazódik, melyeknél az első elsötétedik, míg a második megvirrad, és a kettő közé beékelt párizsi direkt értelemben is felvilágosodik:

„Eszte, később éj
 (Felkél, és tántorogva az erkély szélére lép.)
 Nem retten vissza a nagy eszközöktől,
 Nem fél a rejtett szót kimondani,
 Mely majd hatalmas görgeteg gyanánt
 Haladni fog a végzetes uton,
 S lezúgva tán azt is, ki őt kimondta.
 (A Marseillaise dallama hallik.)
 Óh, ballom, ballom a jövő dalát,
 Megleltem a szót, azt a nagy talizmánt,
 Mely a vén földet ifjává teszi:
 Kepler, íróasztalára hajtott fövel látszik, Lucifer
 mint famulus mellette áll s vállára üt. A reg szűrkeül.”

pozitív viszonyulását szimbolizálja. De ez nem csoda, hisz a Madách által oly nagyra tartott negyvennyolcas magyar forradalom vezérfonalát a nagy francia forradalom adja.

„ÁDÁM

(*Folytatva.*)

Egyenlőség, testvériség, szabadság! –
NÉPTÖMEG

Halál reá, ki el nem ismeri?

Ezt a harmóniát töri meg rögtön Madách halált kiáltó néptömege, és itt el is érkeztünk a *Tragédia* központi kérdéséhez: miért válnak Leviathánokká e szép eszmék inspirálta társadalmak? A továbbiakban erre a kérdésre keressük a választ a társadalmi tőke elmélete segítségével a párizsi színen.

Először tekintsük át Danton kapcsolati hálóját! E kapcsolati háló elemei három csoportba sorolhatók: a forradalmároké, a régi rend tagjaié és a nem evilági hatalmaké. Kezdjük ez utóbbival! A párizsi színen, éppúgy, mint a többi történeti színen, csak Lucifer jelenik meg, e kör képviselőjeként, de hisz ő bocsátotta Ádámra a történelem álmát, és ő a kíséző színről színre. Ellenben itt Lucifer szótlán bakó a verpadon, míg a többiben társ, akivel a látottakat megbeszélni és nem utolsósorban vitatkozni lehet, nem véletlenül vélik felfedezni benne Madách barátját, Szontagh Pált (ALEXANDER 1921: 248). Hogy itt miért néma, ez rejtély. Dantonnak a forradalmárokhoz, az eszmetársakhoz való viszonya rendkívül ambivalens, pedig ez számára a saját-csoport. A saját-csoport megjelenési formája a színen az egyenlőség, testvériség, szabadság szentháromságában hívő néptömeg. Furcsa kapcsolati háló a vezért istenítő tömeg, őt mindenki ismeri, de ő személyesen senkit sem.

Így vall erről Ádám:

„ÁDÁM

Az áldozat, hidd el, magam vagyok.

S ha irigyelve nézik is hatalmam,

Örömtelen, megvetve életet

Meg a halált, nézem királyi székelem,

Melyről mellőlem hullnak el naponkint,

S várom, mikor jó már reám a sor. –

E vér közt úgy gyötör az egyedüllét.”

A fenti sorok tökéletesen illusztrálják a tömeg és az egyén viszonyát. Ebből lépnek elő a szereplők:

„(Az újoncok közül egy tiszt kilép.)

A TISZT

Tégy engemet helyébe,
Polgár, s letörlöm a gyalázatot.

ÁDÁM

Dicséretes, barátom, önbizalmad,
De biztosítást, hogy szavadnak állsz,
Előbb a harcok színbelyén szerezz.

A TISZT

A biztosíték lelkemben lakik,
Aztán imél van nékem is fejem,
Mely többet ér tán, mint az a lebullott.

ÁDÁM

S ki a kezes, hogy elbozod, ha kérem.

A TISZT

S kell-e kezes jobb, mint magam vagyok,
Ki életem nem nézem semmibe?

ÁDÁM

Az ifjuság nem úgy gondolkodik.

A TISZT

Polgár, még egyszer felszólítalak. –

ÁDÁM

Türelem még, a cél el nem marad.

A TISZT

Nem bízol bennem, látom, hát tanulj
Felőlem jobban vélekedni, polgár. –

(Főbe lövi magát.)”

A fenti idézet a bizalom hiányára világít rá. Márpedig a társadalmi tőke elmélete (COLEMAN 1994) felhívja a figyelmet a kapcsolatok esetében a bizalom meghatározó voltára. Danton nem hisz a tisztnek, és ebből fakadnak cinikus szavai annak halálát követően:

„ÁDÁM

Kár érte, egy ellenséges golyót
Megérdemelt.”

De a *Tragédia* Dantonja egy kivételtől eltekintve valójában senkiben nem bízik:

„De nékem harc jutott csak, nem dicsőség,
Nem ellenség, mely által esni is dicsz,
De mely rejtekből orvul leskedik
Fondorlatával rám s a szent bazára. –

....
(NÉPTÖMEG)

Halál, halál az arisztokratákra! –
Jerünk, jerünk a börtönüregkebe,
Tegyük törvényt, a nép törvénye szent.
(A néptömeg indul a börtönökebe.)

ÁDÁM

Nem ott van a vész, a retesz erős,
A bűzbödét lég, mely elmét, izmot öl,
Szövetségestek úgvis, hagyjuk őket.
Az árulás emelt fővel kacag,
S tört élesít a Konvent padjain.

NÉPTÖMEG

Fel a Konventre hát, nincs még eléggé
Átválogatva. – A Konventre később,
Gyakorlatul előbb a börtönökebe. –
Addig szedd össze minden áruló
Nevét, Danton.”

Generalizált bizalmatlanság a kapcsolati hálóban, ezért félelem mindenkitől. Megvan a képlet: a forradalom így falja fel önmagát.

Éva a másik alak, aki az arctalan tömegeből előlép.

„(Éva mint rongyos, felgerjedd póráló
kibontakozik a sokaságból, és egyik kezében törrel, másikkban egy
véres fejjel Dantonhoz rohan.)

ÉVA

Danton! tekints ez összeesküvőre,
Téged kívánt megölni, én ölém meg.
... jutalmamat kívánom:
Tölts vélem egy éjet, nagy férfit.”

A forradalmár Éva eltorzult alakja az emancipált nőnek², mivel úgy viselkedik, mint egy férfi, azaz öl, és egyéjszakás kalandot keres. Talán nem

² A revolúció és szexualitás összekapcsolása nem ismeretlen más irodalmi alkotásokban, mint például a *Marat halálában*, de a képzőművészetben is találni rá

véletlen, hogy a váteszi képességekkel rendelkező Madách itt saját korának mércéjével mérve úgymond elmegy a falig a nemek közötti egyenlőség tekintetében. Mindenesetre Dantont e nő finoman szólva egyáltalán nem igézi meg: „*Ettől pokolnak gőze undorít el.*” – Pedig a forradalmár Éva azt állítja, megmentette az életét. Hogy ez tényleg igaz-e, nem derül ki. De ha igen, akkor Danton túlélése szempontjából a néptömeg mint kapcsolati háló, pontosabban ennek általa ezidáig ismeretlen tagja kulcsfontosságú szereplővé válik. Fontos, hogy a kapcsolati háló a segítségnyújtás szempontjából egyirányú is lehet, ugyanis Danton minden bizonnyal nem sietne a pórnő-Éva segítségére szükség esetén.

Szokatlan módon Éva e színben két alakban jelenik meg, a másikban egy márki húga, aki első pillantásra rabul ejti Danton szívét:

„**ÁDÁM**

*Az én világom e szörnyű emelvény.
Midőn ráléptél, véled egy darab
Menyország szállt le, s szentélyébe zár.”*

Ő az egyetlen, akihez Danton őszintén és érdek nélkül beszél, de hát a lángra lobbanó szerelem mélyén az ősbizalom rejlik (COLEMAN 1994). Ha jobban belegondolunk, mai kifejezéssel élve Madách szexuális forradalmat ábrázol e forradalmi színében, de nem csak a pórnő esetében, hisz Danton és a márki húga közötti érzések a társadalmi helyzetből adódó korlátokat feszítik. Bár meg kell jegyezni:

példát. Delacroix *A szabadság vezeti a népet* című képét, több mint valószínű, nem ismerte Madách, mégis mennyi a hasonlóság Éva és az e képen látható, a forradalmat szimbolizáló fedetlen keblű nőalak között! Delacroix forradalmár nőalakja egy antik szépségre hasonlít, de tulajdonképpen Éva is szép, csak a szerep, amit betölt, az, ami Ádám számára visszataszító.

„**ÁDÁM**

(Félre.)

*Végigborzongat; elfordul szemem.
Nem bírom e szörnyű káprázatot.
Minő csodás hasonlat! – Aki az
Angyalt ismérte, s látta azután,
Hogy elbukott, az látott tán hasonlót.
Azon vonások, termet és beszéd,
Minden, csak egy kicsinyke semmisség,
Amit leírni sem lehet, hiányzik,
S minő egészen más lön az egész!”*

„Örömtelen, megvetve életet
 Meg a halált, nézem királyi székeket,
 Melyről mellőlem hullnak el naponként,
 S várom, mikor jó már veám a sor. –
 E vér között úgy gyötör az egyedüllét ...
 A sejtelem, mi jó lebet szeretni. –
 Óh, nő, csak egy napig tanítanál
 Ez égi tudományra – második nap
 Nyugodtan hajtnám bárd alá fejem.”

Királyi szék?

„Óh, jaj, ne bidd – a trónon is ver a szív,”

Danton a trónon? Hja, aki egy márkilánynak merészel udvarolni, az nem lehet akárki! De akkor a márki lánya meg csak egy nő? Ez most csábítási kellék vagy a Dantonként megjelenő Ádám, ki mögött Madáchot vélik felfedezni (ALEXANDER 1921), aki nem képes „elbagyni avult eszményit”? Ez itt valójában a rég elveszett paradicsom újra megtalálása, hisz ott férfi és nő, ez utóbbi hiába csak egy oldalborda, de egymással egyenlő, és csak így lehetnek társai egymásnak. Ezt szimbolizálja talán, hogy Éva éppoly bátor, mint férfibátyja: „Itt is van egy fő, nem rosszabb Rolandnál.”³

A férfi–nő közötti viszony a társadalmitőke-elmélet mostohagyereke, e kérdés pusztán a család mint az ún. erős kötés tipikus formájaként jelenik meg, érdemes lenne ezt egyszer pusztán a férfi–nő dichotómiájának horizontjáról is végiggondolni. Gondoljunk csak a forradalmat megelőző kor madame Pompadourjának befolyására, vagy a közelmúlt Monica Lewinsky-jára, aki használtruha-kollekcióját a nyilvánosság elé tárva micso-da politikai vihart kavart.

Madáchnál viszont a férfi–nő kötelék kardinális kérdés. Kell-e csodálkozni azon, hogy miért a néptömeg fölé emelkedő vérpad emelvényén halált megvető bátorságú márkilány-, és nem a tömegben örjögő pór nő-Évában látja meg Ádám a lehetséges társat?⁴

³ Ennek lehetnek önéletrajzi vonatkozásai is, hiszen Madách nővére a magyar forradalom áldozatává vált, erről szól *Mária testvérem emlékezete* című verse (ANDOR–GRÉCZI–ZSOLDOS 2014).

⁴ Ha a *Tragédia* egészében tekintjük a férfi–nő kapcsolatot, akkor azt látjuk, hogy az ízig-véig romantikus Ádám mindig ugyanazt a nőt találja meg, ez egyéb-

Ha Ádám egy nem különösebben válogatós Don Giovanni lenne, márpedig egy Don Giovanni nem válogat, akkor biztos, hogy nem hagyná ki a kínálkozó lehetőséget a pórnökkel, de ezáltal hiteltelemné válnak a márkilányhoz intézett szavai, így maga is azzá válna. Visszatérve a férfi–nő kapcsolat társadalmi tőke-paradigmájú szociológiai elemzésére, akkor a fentiek arra világítanak rá: nem lehet könnyű annak eldöntése, hogy például az interjúzás során egy leporellóáriát vagy egy madáchi narratívát hallunk-e.

Most nézzük Danton stratégiáját vészterhes kapcsolati hálójában! Egyrészt – mint fent olvasható – mintegy megelőző csapást próbál mérni a hozzá hű néppel azokra, akikről úgy véli, hogy az életére törnek, akiket fortélyosan árulóknak bélyegez:

*„Az árulás emelt fővel kacag,
S tört élesít a Konvent padjain.”*

Másrészt furcsa mód megmenti egy márki életét:

*„ÁDÁM
Úgy meg fogsz halni.
A MÁRKI
Egyel több leend
Családomból, ki meghalt a királyért.*

*ÁDÁM
Miért robansz ily vakmerőn balálba?*

*A MÁRKI
S azt véled-é, hogy e nemes előjog
Csak titeket illet, népemberek? –*

*ÁDÁM
Dacolsz velem, jó, hát én is fogok.
Ki lesz erősb? megmentlek ellenedre,
S e jellemért egy bígadtabb jövő,
Melyben kibamvadt a pártzenvedély,
Hálát fog adni nékem. – Nemzetőrök!
Lakomra véle. Tí feleltek érte.
(Nehány fegyveres nemzetőr a márkit elkíséri.)”*

ként fordítva nem igaz, gondoljunk csak a Kepler-szín Borbálájára, ha azonban Éva, Madách kifejezésével élve *silledt* (l. GRÉCZI-ZSOLDOS 2016), akkor azt a társadalom teszi azzá. Itt ismét fel kell hívni a figyelmet az önéletrajzi vonatkozásokra, gondoljunk csak ezzel kapcsolatban Madách válására.

Danton ezzel a tetteivel úgynevezett „hídszerű” kapcsolatot (GRANOVETTER 1994) épít egy másik társadalmi csoporttal, mégpedig a forradalom egyik legfőbb ellenségével, az arisztokráciával. Ennek szerepe kettős, egyrészt jól jöhet még egy arisztokrata kegyelme e vészterhes és bizonytalan korban, vagyis a csoportokon átnyúló hídszerű kapcsolat nagyon értékes erőforrás lehet (GRANOVETTER 1994) egy politikai fordulat esetén, másrészt stabilizálhatja a fennálló rendszert (CSERMELY 2011) oly módon, hogy a régi rend képviselőinek túlélése komoly ellensúlyt képezhet a jakobinusokkal szemben. A „stabilizálja a társadalmat” gondolat itt azt jelenti tehát, hogy megfékezi a forradalmi terrort.

De vissza a tömegekhez! A forradalom vezéregyéniségeinek érdekes módon saját tömegük van:

„*(Ezalatt Robespierre, Saint-Just s más konvent-tagok új néptömeggel jönnek, s egy rögtönzött emelvényre állnak.)*”

Mely egyfajta kisajátítható szervezetre hasonlít a társadalmi tőke elmélete alapján (COLEMAN 1994), ezen felül a kockázati tőke fogalmával írható le.⁵ Majd megkezdődik a demagóg párbeszéd:

„*ADÁM*

*2365 Vádolni mersz, Saint-Just, nem ismered,
Minő erős vagyok? –*

SAINT-JUST

*Voltál előbb,
A népben. Ámde a nép bölcs, megismert,
S a Konvent végzését megszentesíti.*

ADÁM

*Nem ismerek bírót magam felett
Mást, mint a nép, s a nép, tudom, barátom.
(Ismét zúgás a nép között.)*”

Leegyszerűsített kifejezésekkel zajlik a szócsata: úgy mint *a nép bölcs, megismert, vagy a nép, tudom, barátom*, de hát a tömegkommunikáció már csak ilyen.

„*SAINT-JUST*

*Barátod az, ki a hon ellene.
A felséges nép majd ítél fölötted,*

⁵ Csepeli György szociálpszichológus jellemezte nagyon találóan így a tömeget. Nemcsak e színben, hanem az athéniban is nagyon szeszélyes a tömeg, mely rávilágít Madách tömeggel–néppel kapcsolatos ellentmondásos viszonyára.

*Előtte vádollarok, honáruló:
Csempészéért az állami javakban,
Rokonszenvért az arisztokratákkal,
Vágyódásért a zsarnok úralomra.”*

A halálos ítélet receptjét láthatjuk a fenti sorokban, először köztörvényes bűnözőnek kell beállítani az ellenfelet, és csak ezután jönnek a politikaiak, de hát ez az eljárás napjaink politikai arénájában is jól ismert. Lényeges, hogy nemcsak Danton, hanem még a hívei is árulók e retorika alapján, ezáltal egy tisztogatás során ők is könnyen a célkeresztbe kerülhetnek, felerősítve a félelmet és a bizalmatlanságot. Így falja fel tehát a kapcsolati háló mentén a forradalom önmagát, csak terrort hagyva hátra.

DANTON

*„Bakó, ügyes légy – órjást vesztesz el.
(Fejét a nyaktúló alá hajtja.)*

...

(már a 10. színben)

LUCIFER

Ezúttal a nyakazás elmarad.”

Némi képzavarral élve a megfelelő ember a megfelelő helyen! Így válik a néma Lucifer Ádám kapcsolati hálójának kulcsszereplőjévé.⁶

Összegzés gyanánt elmondható, hogy Dantonnak a tömegben való ismertsége révén ugyan kiterjedt a kapcsolati hálója, de ezt e rövid pillanatfelvételnél tekinthető színben felemészt a bizalmatlanság és ezért is mondja: *„E vér között úgy gyötör az egyedüllét.”* Az egymással ellenséges csoportokon átívelő hídszerű kapcsolatokkal sem sikerül stabilizálnia a társadalmat, ezáltal megfékeznie a terrort, – nincs már rá idő. A forradalom elmegy a végsőkig, s itt immáron csak egy nem evilági kapcsolat segíthet a főszereplőnek.

*„(Az egész hirtelen olyanra változik vissza, mint a nyolcadik színben volt.
Ádám ismét mint Kepler, íróasztalára hajtott fővel látszik, Lucifer mint
famulus mellette áll s vállára üt. A reg szürkül.)*

LUCIFER

Ezúttal a nyakazás elmarad. –

⁶ A nem evilági hatalmak beavatkozása más esetben is kulcsfontosságúvá válik a Tragediában, gondoljunk csak Éva szavaira: *„Anyának érzem, óh, Adám, magam.”*

ÁDÁM

(*Felemelkedve.*)

Óh, hol vagyok, hol vannak álmaim?

LUCIFER

Elszálltak a mámorral, mesterem.”

Régóta ismert fordulat ez, gondoljunk csak a Bibliára, a homéroszi eposzokra vagy az ősi ind Mahabharátára, annyiban azonban különös, hogy a fentiekkel ellentétben olyan társadalom megjelenítése kapcsán történik mindez, hol:

*„Felkeltek a papok, s villámukat
Kicsavarók kezökből, visszatéve
Trónjára az észet, e rég üldözöttet.”*

A felvilágosodás társadalmának tablója így ér véget.

Végül talán nem haszontalan Danton-Ádámnak – de tulajdonképpen az egész *Tragédia* Ádámjának is – a kapcsolati hálóját összevetni Madáchéval, amikor a *Tragédiát* írta, mert nagymértékű a hasonlóság. Madách, aki amúgy is visszahúzódó ember volt, lényegében néhány emberrel tartott fenn kapcsolatot ekkor, és ebben közrejátszhatott, hogy ő is éveken át a terror hálójában élt. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy maga a társadalom is hatással lehet az individuális kapcsolati háló kiterjedtségére, és a társadalmitőke-elmélet oly lényeges elemére: a bizalomra is.

Hivatkozások

- ALEXANDER BERNÁT (jegyz., magy. ellátta) 1921. In: Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Atheneum, Budapest.
- ANDOR CSABA–GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ (szerk.) 2014. *Madách Imre levelezése*. Dornay Béla Múzeum–Madách Irodalmi Társaság, Salgótarján–Szeged.
- CSERMELY PÉTER 2011. A gyenge kapcsolatok stabilizálják a komplex rendszereket. In: Varga V. Attila (szerk.): *Társadalmi kapcsolathálózatok elemzése*. BCE Szociológia és Társadalompolitika Intézet, Budapest, 94–104.
- COLEMAN, JAMES S. 1994. „Társadalmi tőke”. In: Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): *A gazdasági élet szociológiája*. Aula Kiadó, Budapest.
- GRANOVETTER, MARK 1994. „A gazdasági intézmények társadalmi megformálása: a beágyazottság problémája”. In: Lengyel–Szántó Zoltán i. m.
- GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ 2016. Silled. Madách Imre egy szaváról. *Édes Anyanyelvünk* 38: 2, 13.